

УДК 94+930+336.74 (477.4) «Сперанський»
DOI: 10.31470/2518-7600-2019-8-264-283

**INFORMATION POTENTIAL OF THE
HISTORIOGRAPHICAL SOURCES ABOUT PROBLEMS
OF M. SPERANSKYI'S MONEY CIRCULATION
REFORMS**

**ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ
ДЖЕРЕЛ З ПРОБЛЕМ РЕФОРМ ГРОШОВОГО ОБІГУ
М. СПЕРАНСЬКОГО**

**ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ
ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ ПРОБЛЕМ
РЕФОРМ ДЕНЕЖНОГО ОБРАЩЕНИЯ
М. СПЕРАНСКОГО**

Анатолій Сустретов,
аспірант кафедри суспільних
наук, інформаційної та
архівної справи
e-mail: sustretov73@gmail.com
Центральноукраїнський
національний технічний
університет,
пр.Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006

Anatolii Sustrietov,
postgraduate of the Department
of Social Sciences,
Informational and Archival
Affairs
e-mail:
sustretov73@gmail.com
Central Ukrainian National
Technical University, 8,
Prospekt Universytetsky,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

The historiography of the 19th and 20th centuries on the issues of introduction of monetary reform by M. Speranskyi at the beginning of the nineteenth century was examined in the article. The views of the researchers on the role of M. Speranskyi and other figures (M.A. Balugiansky, M. Mordvinov, D. Guryev, B. Kampenhausen, etc.), who participated in the development of the «Finance Plan», were highlighted. The main reasons that encouraged the government's reform efforts on the issues of money

circulation and the financial system as a whole in the available scientific output were also identified, since the financial system was in a systemic crisis that could not be solved by previous statesmen combined with external factors. The level of coverage in the literature of the reform process was analyzed, as well as the factors that led to failures in a number of fundamental provisions of the reform (low level of realization of state property, etc.). The research deals with the evaluation of M. Speranskyi's reforms in historiography, and indicates, mainly, the positive attitude to those norms of the «Finance Plan» and the measures envisaged for their implementation, differences in views on the reasons why the reform failed (authors indicate a difficult foreign policy situation due to the constant wars in which the Russian Empire participated). It was established in the article that during the 19th - 21st centuries researchers paid considerable attention to the issues of M. Speranskyi's reforms. In scientific achievements, this issue is considered in the context of general issues of monetary circulation history in Ukraine, Russian Empire, in the context of his biography and state activity; a number of works was devoted purely to the reforms of finance in the 1810's. For the most part, foreign authors make an attempt to fundamentally research monetary circulation reform, focusing on national aspects, not taking into account regional and specific features of implementation of the reform, and its local impact.

Key words: *M. Speranskyi, «Finance Plan», bills, metal money, reforms, historiography.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження. В історії грошового обігу України в часи, коли наші землі знаходились у складі Російської імперії, нараховується декілька фундаментальних та системних реформ фінансів та обігу грошей, одна з яких мала місце в 1810-х роках за кураторства М. Сперанського. Наслідки відповідної реформи мали значний вплив на українські землі. Однак, необхідно зауважити на відсутність комплексного історіографічного дослідження з вказаної проблематики. Здебільшого науковий доробок авторів стосується суто проблемам проведення реформи тощо, тому необхідно систематизувати вже наявний історіографічний

матеріал, визначити його інформаційний потенціал, встановити таким чином перспективні аспекти подальшого дослідження вказаної проблематики.

Аналіз останніх досліджень. Серед дослідників, котрі займались питаннями історії грошового обігу на українських землях, а також у відповідному контексті й аспектами реформування системи фінансів М. Сперанським, необхідно виділити наукові доробки українських фахівців М. Котляра (Котляр, 1971), В. Орлика (Орлик, 2011a; Орлик, 20012b; Орлик, 2004c; Орлик, 2008d; Орлик, 2007e; Орлик, 2007f), С.В. Орлик (Орлик, 2013), І.Г. Скоморович (Скоморович, 2017), О. Скороход (Скороход, 2015).

Завданнями статті постають аналіз поглядів науковців на роль та місце М. Сперанського у розробці «Плану фінансів», рівень висвітлення в науковій літературі проблем процесу впровадження реформ, визначення ставлення науковців до реформаторських діяльності М. Сперанського.

Метою статті є аналіз та систематизація існуючого наукового доробку, що присвячений проблемам реформ грошового обігу М. Сперанського в 1810-х роках.

Виклад основного матеріалу. Модест Андрійович Корф 1861 року видав важливе дослідження щодо історії життя та діяльності М. Сперанського. Він висвітлював також і питання здійснюваних графом реформ в царині грошового обігу Російської імперії. Загалом, фінансове становище в рік, коли «План фінансів» постав перед Державною радою, автор характеризує як «...самое печальное» (Корф, 1861). Ідеї Адама Сміта, які домінували в Європі, вже викладалися в Петербурзі П. Шторхом (при дворі імператора) та М. Балуг'янським, водночас, пише автор, М. Сперанський виявився першим, хто намагався втілити в імперії їх на практиці (Корф, 1861:161).

Маніфест від 2 лютого 1810 року М. Корф називає документом, в якому містились загальні та перші норми майбутніх перетворень. Цікавим є зауваження автора, що після розповсюдження змісту маніфесту він серед населення викликав «...сильное движение в умах», оскільки факти проблем у системі фінансів було такою самою несподіванкою, як і оголошення асигнацій державним боргом (до речі, автор

вказує на інше сприйняття відповідної фрази з маніфесту: «Так как и всегда они признаваемы были», дане правило з маніфесту «...справедливое в теории, никогда и нигде не было у неас оглашено правилом законным, и никогда не разумелось так в практике. В народном понятии ассигнации считались не за долг, а за деньги» (Корф, 1861:201–202)).

М. Корф в п'яти тезах охарактеризував подальші після 2 лютого 1810 року кроки реформ – припинення друку асигнацій, капітал погашення, монетна система, улаштування доходів та видатків, зовнішня торгівля. Причинами незадовільних результатів реалізації держмайна автор вбачав в наступному – через відсутність необхідної інформації щодо описів майна управління державних маєтностей, продаж почався лише з березня 1811 року, розпочався він не з «оброчных статей», а з необроблених земель, віддалених ділянок лісів тощо, на які не знайшлося багато охочих, ціна на майно була завищена, а також через місцевих чиновників, які через завантаженість справами нагальними «...не находили, в этом безвозмездном и временном служении, никакой для себя выгоды» (Корф, 1861:206–207).

М. Корф вказує, яким було бачення М. Сперанського на проблему влаштування монетної системи. Срібло, мідь та асигнації, пише автор, вважались законними, державними та такими, які перебувають в обігу (до-речі, автор срібло, мідь та асигнації зазначає як «три разные монеты»). З часом вони отримали кожна власну вартість, тому виникла необхідність визначити, яку з них вважати законною одиницею та мірою для інших. Автор також додає, що монета з міді: «...имела у нас всегда свойство ассигнационное... в монетной нашей системе должно полагать два рода ассигнаций: медные и бумажные, то, постановив правила погашения последних, должно бы определить и отношение первых к серебру» (Корф, 1861:208). Саме через це на думку автора у М. Сперанського з'явилась ідея виключити мідну монету з державних монет та перетворити її в білонну монету. Саме для такої мети вийшли маніфести 20 червня та 29 серпня 1810 років. Окрім встановлення стабільної монетної системи М. Сперанський намагався уникнути різких змін, щоб не завдати шкоди населенню.

1909 року була опублікована книга С. Середоніна «Граф М.М. Сперанский. Очерк государственной деятельности» (Середонин, 1909). Науковий доробок важливий тим, що окрім інформації про його проекти реформування суспільної та державної системи, в дослідженні містяться відомості про «План фінансів», реформаторські заходи М. Сперанського у сфері системи грошового обігу. Про рівень участі М. Сперанського у створенні «Плану фінансів» С. Середонін вказує, що він лише опрацював та переробив записку авторства М. Балуг'янського. Перероблена записка обговорювалася в домі графа С. Потоцького, в комітеті під час зборів в домі Д. Гур'єва. Завдяки тому, що під час обговорення брали участь М. Мордвінов, Д. Гур'єв, Б. Кампенгаузен, які згодом обійняли важливі посади в державі, «Плану» заздалегідь було забезпечено сприятливе ставлення в Державній раді (Середонин, 1909:79–80).

Автор зазначає «План фінансів» як «план Балуг'янова-Сперанського». Він прямо вказує, що відповідальність за вибір часу проведення реформ лежить на М. Сперанському, оскільки війна з Турцією, ймовірна війна з Францією, фундаментальні адміністративні реформи вимагали значну обережність в фінансових питаннях. В цілому, він зазначає, що заходи М. Сперанського не принесли очікуваних результатів (Середонин, 1909:84–88).

Олександр Миколайович Гур'єв в «Денежном обращении в России...» акцентував увагу на твердження, яке містилось в «Плані фінансів», про емісію асигнацій як прихований податок, й далі доповнював: «...и притом налог весьма неуравнительный, приводящий все расчеты в неизвестность и смешение» (Гур'єв, 1903:58). Із декількох шляхів погашення асигнацій, які передбачались у плані, О. Гур'єв вказував на відмову від платежів чи банкрутство, викуп асигнацій на монету, підвищення кредиту асигнацій, зменшення маси асигнацій внаслідок підвищення вартості до монети металевої, однак М. Сперанський обрав шлях перетворення асигнацій у білети банку, заснованого на сріблі. Цей крок розглядався як можливість докорінно змінити усю кредитну систему (Гур'єв, 1903:58). Окрім срібного рубля як єдиної монетної одиниці

автор зазначав про необхідність відповідно до «Плану» увести в обіг розмінні срібну (із срібла нижчої вартості) та мідну монети, а такожвилучити значну кількість старих мідних монет та знизити її вагу(Гурьев, 1903:60).

О. Гур'єв вказував, що дії уряду із реалізації «Плану фінансів» свідчили про наступне – вони намагались відмовитись від використання емісії асигнацій задля задоволення фінансових потреб, ба більше «...готово було принести серьезные жертвы для поправления зла, вызванного прежними неумеренными выпусками» (Гурьев, 1903:63). Однак, як вказує автор, заходи не виправдали сподівань, багато в чому через військові дії. До речі, О. Гур'єв зазначав, що тогочасний міністр фінансів Д. Гур'єв, намагаючись підтримати курс асигнацій, запропонував в 1811 році Державній раді увести їх в грошовий обіг на території усієї імперії: «...Для сего распространить их обращение еще на 10 Западных губерний, где обращалась почти исключительно звонкая монета...» (Гурьев, 1903:65). Таким чином від вказував, що на той час в Київській губернії грошовий обіг здійснювався через монети, а не паперові грошові знаки.

Про реформи графа М. Сперанського писали Т. Семенкова й А. Семенков. Автори вказують, що у «Плані фінансів М. Сперанський на той час глибоко проаналізував негаразди в імперській економіці, окрім того він розробив теоретичні підвалини реформ грошового обігу та фінансової сфери. Також зазначається про використання міністром фінансів раніше існуючого наукового доробку економістів Балуг'янського, Вірста і Якоба. До-речі, автори підкреслюють, що праці М. Сперанського можуть надати значний науковий матеріал про історію грошового обігу в Російській імперії (Семенкова, Семенков, 1992:16–17).

В цілому, дослідники наголосили на частковій реалізації реформаторських ідей М. Сперанського, ба більше й ті були втілені в життя у другорядних аспектах. Разом із тим, на думку Т. Семенкова й А. Семенкової, його практична та теоретична діяльність справила значний вплив на подальший розвиток фінансової наукової думки (Семенкова, Семенков, 1992:19–23).

І. Назарова у своїй праці зазначає, що необхідність в стабілізації рубля на початку XIX ст. постала через значні емісії асигнацій, інфляцію, зростання цін та зниження курсу паперових грошових знаків. М. Сперанський, вказується, в «Плані фінансів» розкрив найбільш повно товарно-металеву концепцію грошей. Його «План» став теоретичною основою реформ графа Є. Канкріна (Назарова, 2004:53–60). І.А. Назарова характеризує основні положення плану, кредитні білети повинні були стати допоміжними грошима поруч із сріблом. На думку автора, М. Сперанський пропонував «... наиболее безболезненный вариант денежной реформы – деноминацию» (Назарова, 2004:57).

А. Комісаренко про реформи 1810 року вказує, що Н. Рум'янцев доповідав в письмі Олександрю I «О средствах к поправлению курса» з необхідністю викупу асигнацій, а також: «введение «подвижного тарифа» во внешнеторговых операциях с тем, чтобы такой тариф уравнивал «соразмерность бумажных денег с серебром и золотом» (Комиссаренко, 2004:52). Далі дослідник вказує, що саме ці пропозиції стали основою маніфесту 1810 року про припинення емісії асигнацій. М. Сперанського участь взагалі автором не згадується.

І. Левічева реформу М. Сперанського характеризує як спробу повернутися до срібного монометалізму. Серед інших розробників «Плану» називає М. Балуг'янського та М. Мордвінова. Дослідниця називає головну концептуальну тезу, яка містилась у «Плані фінансів» – срібний рубль зробити основою грошової системи. Серед актів, які стосувались реформування системи грошового обігу, автор виділяє маніфест від 2 лютого, від 20 червня та 29 серпня 1810 року. Дослідниця виділила основні положення даних маніфестів (проголошення асигнацій боргом держави, який влада обіцяла погасити, срібний рубль став основою грошової системи, мідна монета стала розмінною) (Левічева, 2004:98–100).

І. Левічева негативно оцінила відставку М. Сперанського та припинення проведення грошової реформи Д. Гур'євим. Таке згорання реформ, започаткованих М. Сперанським, на думку дослідниці, не дозволило імперії створити досконалішу систему грошового обігу, відбулось повернення до обігу

паперових грошових знаків, тобто до асигнацій (Левичева, 2004:101–102).

Ю. Галіцин у праці про ринок цінних паперів в імперії в XIX ст. згадує про реформу М. Сперанського, однак в контексті дещо іншої проблематики. Він наводить інформацію про спробу влади в 1810 році перетворити частину асигнаційного (зазначається безвідсоткового) боргу в облігації внутрішньої відсоткової позики (Голицин, 2004:90).

Автори В. Желтоносов та Л. Гудакова наводять приклад важливості підготовленого проекту, оскільки він був представлений Державній раді в перший день її засідання. Головним заходом у грошовій реформі, окрім вилучення та ліквідації асигнацій, автори називають створення нового емісійного банку. Асигнації, які знаходились у грошовому обігу, повинні бути вилучені й забезпечені державою, оскільки передбачалось зробити їх державним боргом (Желтоносов, Гудакова, 2008:82).

Щодо шляхів зрівняння курсу срібних монет та асигнацій М. Сперанський, як зазначають В. Желтоносов та Л. Гудакова, вбачав політику поступового відповідного процесу. Невдача планів комісії погашення державного боргу із погашення надлишкових асигнацій (286 млн. руб.) авторами називається як ще один доказ необхідності реформування системи грошового обігу (Желтоносов, Гудакова, 2008:83–84).

Про результати реформ автори вказували, що план М. Сперанського не мав швидких наслідків, однак курс асигнацій покращився (хоча й не значно), водночас курс рубля впав до 9 штивертів чи 14 пенсів. Реформаторським заходам М. Сперанського дворяни чинили супротив, оскільки, маючи кредитні борги, їх повністю влаштувало сплачувати їх знеціненими асигнаціями, оскільки фактично борг тоді ліквідувався. Війна з Наполеоном: «... окончательно похоронила многие его идеи» (Желтоносов, Гудакова, 2008:85).

Тетяна Іванівна Губарева у монографії, присвяченій сучасним правовим аспектам валютного регулювання розглядала реформаторську діяльність М. Сперанського. Дослідниця говорить, що у розробленому в 1809 році «Плані фінансів» М. Сперанський заклав ідею металізму, тобто разом

з відмовою від асигнацій повинно було відбутись становлення срібла як головної валюти в імперії. Його план з ліквідації дефіциту бюджету автор називає майже неможливим до виконання (Губарева, 2010:11).

А. Анікеєва досліджувала роль М. Сперанського як реформатора, його реформаторські заходи на початку XIX ст. щодо побудови нової фінансової системи (Анікеєва, 2010а; Анікеєва 2010в). У своїй статті «Роль М. Сперанського в отечественной финансовой мысли» автор проаналізувала різні погляди на діяльність відомого державного діяча, на його внесок в розвиток не лише фінансової системи імперії, також в теоретичні аспекти фінансової науки тощо. А. Анікеєва в праці «Финансовая система М. Сперанского и ее содержание» торкається здебільшого теоретичних аспектів фінансової науки, тлумачення М. Сперанським різних економічних термінів, ті науково-теоретичні умови, в яких він розробляв «План фінансів». М. Сперанський пропонував в «Плані фінансів», вказує у статті дослідниця, податки, що сплачувались асигнаціями, направляти на погашення боргів, а не на видатки. Таким чином, пропозиція М. Сперанського означала вилучення з обігу боргових паперів, погашення кредиту, таким чином це підвищувало платіжну здатність грошової маси, яка залишалась в обігу (Анікеєва, 2010в:93).

Л. Муравйова під час опису реформ М. Сперанського зазначала, що для вирішення проблем у фінансовій сфері був у 1809 році створений фінансовий комітет за головуванням імператора. В ньому працювали Д. Гур'єв, Б. Кампенгаузен, й лише третім ставить прізвище М. Сперанського. Потім вона вказує, що передбачав розроблений «План фінансів». Науковець не виділяє когось конкретного як автора розробленого проекту: «Реформаторы предлагали перейти к серебряному стандарту...» (Муравьева, 2011:71).

П. Нікольський наводить основні тези щодо стану грошової та фінансової системи Російської імперії в першому десятилітті XIX ст., які й стали причиною реформ, передбачених «Планом фінансів» в 1810 році: вартість рубля не була відновлена, імперія воювала з Наполеоном в Західній Європі, вела військові дії зі Швецією та Турцією, бюджети

завідомо складались дефіцитними, імперія втратила кредитора у вигляді Нідерландів, збільшення емісії асигнацій. Тому держава потребувала у реформах. Відповідно до «Плану фінансів» М. Сперанського (авторство вказується саме його) маніфест від 2 лютого 1810 року «...признавал тяжелое финансовое положение страны» (Никольский, 2012:77–78). Щодо відставки М. Сперанського автор пише про сприяння в цьому процесі Д.О. Гур'єва.

Олександр Миколайович Дубянський оцінює реформаторські проекти М. Сперанського наступним чином: «...Попытка реформы финансовой системы России была предпринята несколько ранее, в 1810 г., но по своей значимости для экономики страны она вполне сопоставима с войной 1812 г. Возможно, разработка «Плана финансов» М. Сперанского (1772–1839) имела влияние и на события Отечественной войны» (Дубянский, 2012:91). Автор підкреслює, що раніше М. Сперанський не працював із питаннями фінансів держави, однак він і тут проявив власні здібності. О. Дубянський пише, що колектив, який залучив М. Сперанський для розробки «Плану фінансів», складався з кращих на той час вчених. Автор вказував на участь у проекті також Ф. Вірста, професора Харківського університету, теоретика банківської справи Л. Якоба (Дубянский, 2012:92).

Дослідник вказав, що першими результатами колективної праці М. Сперанський був незадоволений, тому повернувся до напрацювань М. Балуг'янського, тобто до Записки для імператора, яку Михайло Андрійович підготував за дорученням Д. Гур'єва. На думку М. Сперанського індивідуальна робота М. Балуг'янського була якіснішою. Після внесення деяких змін автором Записки, її з французької М. Сперанський переклав російською, «...значительно переработал, а также дополнил своими идеями (Дубянский, 2012:92). Лише після цих процедур «План фінансів» Олександрю I був представлений в перший день роботи новоствореної Державної ради.

О. Дубянський детально розглядав питання внеску М. Балуг'янського під час підготовки «Плану». Дослідник зазначає на замовчування чи применшення ролі вищезгаданого вченого, наголошує на незначній ролі М. Мордвінова в процесі

творення «Плану» (брав участь лише в обговоренні розробленого проекту), що Д. Гур'єв не мав відповідної компетенції в даних питаннях, оскільки деякі дослідники, окрім, власне, М. Сперанського називають авторами реформи. О. Дубянський навіть наводить твердження, що деякі дослідники взагалі справжнього автора реформи вважають М.. Балуг'янського (Дубянський, 2012:93). Сам автор статті пише: «...можно считать, что именно М. Балугьянский явился тем, кто «положил первый камень» в основание финансовых реформ...» (Дубянський, 2012:93).

Загалом вийшов ряд важливих нормативних актів, які вносили зміни в систему грошового обігу країни (наприклад, маніфести від 20 червня «О новом устройстве монетной системы» та 29 серпня «О новой серебряной и медной монетах»). Заходами, передбаченими маніфестом від 2 лютого 1810 р. влада намагалась відновити довіру населення до асигнацій. Маніфест 20 червня 1810 року стосувався фундаментальних принципів грошового обігу, оскільки він ліквідував дві існуючі паралельно грошові системи й відновив срібний монометалізм (Дубянський, 2012:97).

О. Дубянський погоджувався із твердженням біографа М. Сперанського О.Е. Нольде про те, що, навіть через невдачу реформ, М. Сперанський одним з перших вказав на необхідність та складність реформ фінансів імперії, водночас усі противники реформатора в подальшому користувались здобутками М. Сперанського: «Действительно, министр финансов Д. А. Гурьев, хотя и был идейным противником Сперанского, проводил в жизнь практически все те мероприятия, которые предлагались в «Плане финансов» (Дубянський, 2012:97).

В. Биков і А. Копанєв у статті «Опыт налоговых реформ М.М. Сперанского 1810 года и современность», яка вийшла в 2015 році зазначали про неспроможність міністрів фінансів А. Васильєва, Ф. Голубцова та Д. Гур'єва вирішити несприятливу фінансову ситуацію в державі, тому виникла потреба в економічних реформах. Автори деталізують участь економістів у підготовці «Плану фінансів». М. Балуг'янський підготував проект французькою, а згодом цей проект

обговорював «близьке коло» М. Сперанського (С. Потоцький, С. Мордвінов, В. Кочубей, Б. Компенгаузен, А. Перетц). Результатом колективної праці, яка тривала два місяці, став «План фінансів». Таким чином, дослідники підкреслюють, що даний проект не був заслугою суто М. Сперанського (Быков, Копанев, 2015:127).

В. Биков і А. Копанев охарактеризували також процедуру розгляду даного «Плану». Імператор 1 січня 1810 року вніс на розгляд новоствореній Державній раді документ, який затвердили вже через місяць. Дослідники охарактеризували основні заходи, передбачені в «Плані фінансів», окрім відмови від асигнацій передбачалося: «...совершенствование монетной системы» (Быков, Копанев, 2015:127).

Висновки. Таким чином, історіографічний інформаційний потенціал реформи М. Сперанського творили протягом декількох століть сучасники реформатора, наступні покоління дослідників. Необхідно зауважити, що в цілому автори, які висвітлювали відповідну проблематику, позитивно ставились до запропонованих реформаторських заходів. Однак ряд причин, серед яких найчастіше згадується війна з Наполеоном, не дозволили успішно втілити «План фінансів» в життя. Водночас, дослідники наводять різні версії щодо кола осіб, які були ініціаторами, розробниками «Плану фінансів», роль та місце М. Сперанського у цьому. Деякі автори взагалі наводять на думку про домінуюче місце М. Балуг'янського у внеску в реформу. Якщо здебільшого позитивно автори ставились до проекту та норм реформи, деякі з них наголошують на невдалих методах М. Сперанського в реалізації «Плану фінансів» на практиці. В цілому необхідно наголосити, що значний пласт наукового доробку зосереджений суто на даній реформі М. Сперанського, хоча багато хто з авторів розглядали «План фінансів» в контексті загальної історії грошового обігу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аникеева А.А. Роль М.М. Сперанского в отечественной финансовой мысли. *Финансы и кредит*. № 1 (385). 2010. С. 90-95.

2. Аникеева А.А. Финансовая система М.М. Сперанского и ее содержание. *Финансы и кредит*. № 5 (389). 2010. С. 90-95.

3. Быков В.А., Копанев А.А. Опыт налоговых реформ М.М. Сперанского 1810 года и современность. *Научный журнал НИУ ИТМО. Серия «экономика и экологический менеджмент»*. №2. 2015. С. 126-131.

4. Голицин Ю. П. Рынок ценных бумаг и социально-экономические реформы в России (XIX– начало XX вв.). *Денежные реформы в России. История и современность*. М., 2004. С. 90-97.

5. Губарева Т.И. Финансово-правовые и институциональные проблемы валютного регулирования и валютного контроля в Российской Федерации: монография. М.: 2010. 192 с.

6. Гурьев А. Денежное обращение в России в XIX столетии: исторический очерк. Санкт-Петербург: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1903. С. 253.

7. Дубянский А. Н. Финансовая Реформа в России в Начале XIX века. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Сер.5. вып.2. 2012. С. 91-98.

8. Желтоносов В.М., Гудакова Л.В. Финансово-кредитные отношения в России: исторический аспект: Учеб. пособие. 2-е изд., доп. Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2008. 347 с.

9. Комиссаренко А.И. К вопросу о состоянии финансовой системы в России в конце XVIII – начале XIX вв. *Денежные реформы в России. История и современность*. М., 2004. С. 48-52.

10. Корф М.А. Жизнь графа Сперанского. Санкт-Петербург : Издание Императорской Публичной библиотеки, 1861 (В типографии 2-го отделения собственной Е. И. В. канцелярии). Т. 1, (ч. 1 и 2). XVIII, 283 с.

11. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. Київ, Наук. думка, 1971. 175 с.

12. Левичева И. Н. Особенности становления денежной системы и проведения денежных реформ в России в XIX–начале XX вв. *Денежные реформы в России. История и современность*. М., 2004. С. 98-113.

13. Муравьева Л.А. Деньги и денежное обращение в России в первой половине XIX в. *Финансы и кредит*. №21. 2011. С.71–80.

14. Назарова И. А. Факторы устойчивости российских денег: дискуссии отечественных экономистов XVIII– начала XIX вв. о перспективах бумажно-денежного обращения. *Денежные реформы в России. История и современность*. М., 2004. С. 53-60.
15. Никольский П. С. Финансовая составляющая войны России против наполеоновского нашествия в 1812-1815 годы. *Гуманитарные науки*. №3, 2012. С. 76-83.
16. Орлик В. М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2011. Вип. 18. С. 59-64
17. Орлик В.М. До питання фінансової складової війни 1812 р. *Вітчизняна війна 1812 р. і Україна: погляд крізь віки: тези доповідей міжнар. наук.-метод. конф.*, Київ, 5 грудня 2012 р. К., 2012. С.34-36.
18. Орлик В. Органи фінансового управління Російської імперії в Україні (кінець XVIII – середина XIX ст.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2004. 7. С. 75-81.
19. Орлик В.М. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 187-195
20. Орлик В. М. Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX-початку XX ст.* 2007. Вип.13. С. 83-86.
21. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. 631 с.
22. Орлик С. Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії. *Наукові записки з української історії : зб. наук. статей*. 2013. Вип.33. С. 259-262.
23. Семенкова Т. Г., Семенков А. В. Денежные реформы России в XIX веке. СПб., 1992. 144 с.
24. Середонин С. М. Граф М. М. Сперанский. Очерк государственной деятельности. СПб. : Тип. товарищества «Общественная польза», 1909. 189 с.
25. Скоморович І.Г. Еволюція та функціонування грошової системи в Україні: дис. ...докт. екон. наук: 08.00.01. Львів, 2017. 479 с.

26. Скороход О. До історіографії грошового обігу на півдні України у дореформений період. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки* : тези доповідей III міжнародної науково-практичної конференції, 5–6 листопада 2015 р.. Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький. С.75-77.

REFERENCES

1. Anikeeva, A. A. (2010a). Rol' M.M. Speranskogo v otechestvennoy finansovoy mysli [The role of M.M. Speranskiy in the national financial idea]. *Finansy i kredit – Finance and Credit*, 1 (385), 90-95 [in Russian].
2. Anikeeva, A. A. (2010b). Finansovaya sistema M.M. Speranskogo i ee sodержanie. *Finansy i kredit – Finance and Credit*, № 5 (389), 90-95 [in Russian].
3. Bykov, V .A., Kopanev A. A. (2015). Opyt nalogovykh reform M.M. Speranskogo 1810 goda i sovremennost' [The experience of M.M. Speranskiy's tax reforms]. *Nauchnyy zhurnal NIU ITMO. Seriya «ekonomika i ekologicheskiy menedzhment» – Scientific journal NRU ITMO. A series of «Economics and Environmental Management»*, 2, 126-131 [in Russian].
4. Golitsin, Yu.P. (2004). Rynok tsennykh bumag i sotsial'no-ekonomicheskie reformy v Rossii (XIX– nachalo XX vv.) [The securities market and social economic reforms in Russia (19th-early 20th centuries)]. *Denezhnye reformy v Rossii. Istoriya i sovremennost' – Monetary reforms in Russia. History and modernity*. M., 90-97 [in Russian].
5. Gubareva, T. I. (2010). *Finansovo-pravovye i institutsional'nye problemy valyutnogo regulirovaniya i valyutnogo kontrolya v Rossiyskoy Federatsii: monografiya* [Financial legal and institutional issues of currency regulation and currency control in Russian Federation: monography]. M. [in Russian].
6. Gur'yev, A. (1903). *Denezhnoe obrashchenie v Rossii v XIX stoletii: istoricheskiy ocherk* [Money circulation in Russia in the 19th century: historical essay]. Sankt-Peterburg : Tip. V. F. Kirshbauma [in Russian].
7. Dubyanskiy, A. N. (2012). *Finansovaya Reforma v Rossii v Nachale XIX veka* [Finance reform in Russia in the beginning of

XIX century]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta – Bulletin of St. Petersburg University*, 5, 2, 91-98 [in Russian].

8. Zheltonosov, V. M., Gudakova L. V. (2008) *Finansovo-kreditnye otnosheniya v Rossii: istoricheskiy aspekt : Ucheb. Posobie* [Financial credit relations in Russia: historical aspect]. 2-e izd., dop. Krasnodar: Kubanskiy gos. un-t [in Russian].

9. Komissarenko, A. I. (2004). K voprosu o sostoyanii finansovoy sistemy v Rossii v kontse XVIII– nachale XIX vv. [On the issue of financial system status in Russia at the end of 18th – early 19th centuries]. *Denezhnye reformy v Rossii. Istoriya i sovremennost' – Monetary reforms in Russia. History and modernity*. M., 48-52. [in Russian].

10. Korf, M.A. (1861). *Zhizn' grafa Speranskogo. T. 1, (ch. 1 i 2)* [The life of duke Speranskiy]. Sankt-Peterburg : Izdanie Imperatorskoy Publichnoy biblioteki [in Russian].

11. Kotliar, M. F. (1971). *Hroshovyi obih na terytorii Ukrainy doby feodalizmu* [Money circulation on the territory of Ukraine during feudalism period]. Kyiv, Nauk. dumka [in Ukrainian].

12. Levicheva, I. N. (2004). Osobennosti stanovleniya denezhnoy sistemy i provedeniya denezhnykh reform v Rossii v XIX– nachale XX vv. [Peculiarities of monetary system formation and the conduct of money reform in Russia in the 19th- early 20th centuries]. *Denezhnye reformy v Rossii. Istoriya i sovremennost' – Monetary reforms in Russia. History and modernity*. M., 98-113 [in Russian].

13. Murav'yeva, L. A. (2011). Den'gi i denezhnoe obrashchenie v Rossii v pervoy polovine XIX v. [Money and money circulation in Russia in the first half of the 19th century]. *Finansy i kredit – Finance and Credit*, 21, 71-80 [in Russian].

14. Nazarova, I. A. (2004). Faktory ustoychivosti rossiyskikh deneg: diskussii otechestvennykh ekonomistov XVIII– nachala XIX vv. o perspektivakh bumazhno-denezhnogo obrashcheniya. *Denezhnye reformy v Rossii. Istoriya i sovremennost' – Monetary reforms in Russia. History and modernity*. M., 53-60 [in Russian].

15. Nikol'skiy, P. S. (2012). Finansovaya sostavlyayushchaya voyny Rossii protiv napoleonovskogo nashestviya v 1812-1815 gody [Financial component in Russia's war against Napoleonic invasion in years 1812-1815]. *Gumanitarnye nauki – Humanitarian sciences*, 3, 77-78 [in Russian].

16. Orlyk, V. (2011a). Do pytannia metodolohii doslidzhen problem ekonomichnoi istorii Rosiiskoi imperii [On the question of the methodology of research on the problems of the economic history of the Russian Empire]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. Vyp.XvVIII. – problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.* 18, 59-64. [in Ukrainian].

17. Orlyk, V. M. (2012b). Do pytannia finansovoi skladovoi viiny 1812. [To the question of the financial component of the War of 1812]. *Vitchyzniana viina 1812 r. i Ukraina: pohliad kriz viky*, 34-35 [in Ukrainian].

18. Orlyk, V. (2004c). Orhany finansovoho upravlinnia Rosiiskoi imperii v Ukraini (kinets XVIII – seredyna XIX st.) [Government authority of financial management of the Russian Empire in Ukraine (end of the XVIII – the middle of the XIX centuries)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. Vyp.XvVIII. – problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.* 7, 75-81 [in Ukrainian].

19. Orlyk, V.M. (2008d). Metodolohichni aspekty doslidzhennia problem podatkovoi polityky v ukrainskykh guberniakh Rosiiskoi imperii u pershii polovyni XIX st. [Methodological Aspects of Researching Tax Policy on Ukrainian Lands of Russian Empire in Early 19th Century.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journall.* 5, 187-195 [in Ukrainian].

20. Orlyk, V. M. (2007e). *Podatkova polityka Rosiiskoi imperii v Ukraini v doreformeniy period: Monohrafiia. [Tax policy of Russian empire in Ukraine in pre-reform period: Monograph].* Kirovohrad, Imeks-LTD [in Ukrainian].

21. Orlyk, V. M. (2007f). Selianstvo Ukrainy v fiskalnii politytsi imperii Romanovykh i Habsburhiv [The peasantry of Ukraine in the fiscal policy of the Romanov and Habsburg empires]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. Vyp.XvVIII. – problems of the History of Ukraine of XIX – beginning XX cc.* 13, 83 -86 [in Ukrainian].

22. Orlyk, S. (2013). Vplyv finansovykh reform na kurs rublia u 60-kh rokakh XIX stolittia v Rosiiskii imperii. [The influence of the financial reforms on the exchange rate of the ruble in 60- th of the XIX c. in Russian Empire]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii : zb. nauk. statei. – Scientific notes on Ukrainian history.* 33, 259-262 [in Ukrainian].

23. Semenkova, T. G., Semekov A. V. (1992). *Denezhnye reformy Rossii v XIX veke [Money reforms in Russia in the 19th century]*. SPb [in Russian].

24. Seredonin, S.M.(1909). *Graf M. M. Speranskiy. Ocherk gosudarstvennoy deyatel'nosti [Duke M.M. Speranskiy. The outline of state activity]*. SPb.: Tip. tovarishchestva «Obshchestvennaya pol'za» [in Russian].

25. Skomorovych, I.H. (2017). «Evoliutsiia ta funktsionuvannia hroshovoi systemy v Ukraini» [на англ]. dys. dokt. ekon. nauk. *Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka*, 479 [in Ukrainian].

26. Skorokhod, O. (2015). Do istoriohrafii hroshovoho obihu na pivdni Ukrainy u doreformeni period [On historiography of money circulation in South of Ukraine in pre-reform period].. *Aktualni problemy numizmatyky u systemi spetsialnykh haluzei istorychnoi nauky : tezy dopovidei III mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Actual problems of numismatics in the system of special branches of historical science: abstracts of reports of the III international scientific-practical conference]*, Kirovohrad – Kyiv – Pereiaslav-Khmelnytskyi, 75-77 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено історіографію XIX – XXI століть щодо проблематики впровадження реформ грошового обігу М. Сперанським на початку XIX ст. Були висвітлені погляди дослідників на роль М. Сперанського та інших діячів (М. Балуг'янського, М. Мордвінова, Д. Гур'єва, Б. Кампенгаузена та ін.), які брали участь у питаннях розробки «Плану фінансів». Установлені також основні причини, які спонукали до реформаторських дій уряду в питаннях обігу грошей та фінансової системи загалом в наявному науковому доробку, оскільки фінансова система знаходилася в системній кризі, яку не вдалося вирішити попереднім державним діячам, що поєдналося із зовнішніми факторами. Проаналізовано рівень висвітлення в літературі процесу реформ, а також фактори, які призвели до невдач з ряду принципів положень реформи (низький рівень реалізації державного майна тощо). У дослідженні йде мова про оцінку в історіографії реформ

М. Сперанського, і указано на, переважно, позитивному ставленні до тих норм «Плану фінансів» та заходів, які передбачалися задля їх реалізації, відмінності в поглядах на причини, внаслідок яких реформа зазнала невдачі (автори вказують важку зовнішньополітичну ситуацію через постійні війни, у яких брала участь Російська імперія). У статті встановлено, що протягом XIX – XXI століть дослідники приділяли значну увагу питанням реформ М. Сперанського. У науковому доробку ця проблематика розглядається в контексті загальних питань історії грошового обігу України, Російської імперії, у рамках висвітлення його біографії та державної діяльності, ряд праць присвячений суто реформам фінансів в 1810-х роках. Здебільшого, про спробу фундаментальної реформи грошового обігу в науковий доробок вносять іноземні автори, концентруючи увагу на загальнодержавних аспектах, не враховуючи регіональні особливості та специфіку впровадження реформи, її впливу на місцях.

Ключові слова: *М. Сперанський, «План фінансів», асигнації, гроші з металу, реформи, історіографія.*

АННОТАЦІЯ

В статтє исследована историография XIX – XXI столетий касательно проблематики внедрения реформ денежного обращения М. Сперанским в начале XIX ст. Были показаны взгляды исследователей о роли М. Сперанского и других деятелей (М. Балугьянского, М. Мордвинова, Д. Гурьева, Б. Кампенгаузена и других), которые брали участие в вопросах разработки «Плана финансов». Установлены также основные причины, которые побудили к реформаторским действиям правительства в вопросах денежного обращения и финансовой системы в общем в имеющемся научном потенциале, так как финансовая система находилась в систематическом кризесе, которую не удавалось решить предыдущим государственным деятелям, что совмещалось с внешними факторами. Проанализирован уровень освещения в литературе процесса реформ, а также факторы, которые привели к неудачам правительства по ряду принципиальных положений реформы

(низкий уровень реализации госимущества и т.д.). В исследовании идет речь о оценке в историографии реформ М. Сперанского, и указано на, преимущественно, положительному отношению к тем нормам «Плана финансов» и мероприятий, которые предполагались для их реализации, отличия во взглядах на причины, вследствие которых реформа была неудачной (авторы указуют на сложную внешнеполитическую ситуацию из-за постоянных войн, в которых принимала участие Российская империя). В статье определено, что на протяжении XIX – XXI столетий исследователи уделили значительное внимание вопросам реформ М. Сперанского. В научном потенциале данная проблематика рассматривается в контексте общих вопросов истории денежного обращения Украины, Российской империи, в рамках освещения его биографии и государственной деятельности, ряд трудов касается сугубо реформ финансов в 1810-х годах. В основном, о попытке фундаментальной реформы денежного обращения в научный потенциал вносят вклад иностранные авторы, концентрирующие внимание на общегосударственных аспектах, не учитывая региональных особенностей и специфику воплощения реформ, ее влияния на местах.

Ключевые слова: М. Сперанский, «План финансов», ассигнации, деньги из метала, реформы, историография.